

УДК 316.0

Мова соціології: проблема штучних та природних (повсякденних) понять

М.В. НАУМЕНКО

Інститут соціології НАН України, м. Київ, Україна, E-mail: marinka_with@bigmir.net

Авторське резюме

Стаття присвячена розгляду та аналізу мовної ситуації в соціології. Існують два різні підходи до конструювання соціологічних понять: 1) побудова понять на основі повсякденної мови соціальних акторів, що вже є традицією в соціології; 2) побудова понять, які не представлені в природній мові, – штучних.

Останнім часом деякі соціологи, зокрема постструктуралісти, почали лобювати останній підхід щодо побудови понять. Але що несе для соціології штучна мова – які її переваги та недоліки? Які переваги та недоліки повсякденної мови соціології?

Автор досліджує витоки виникнення штучної мови в соціології: виділяє такі причини її виникнення, як прагнення деяких соціологів інтернаціоналізувати мову соціології у зв'язку з пришвидшенням процесів обміну науковою інформацією між національними соціологіями; прагнення відображати соціальну реальність точними поняттями; прагнення побудувати мову, яку неможливо наївно читати, як повсякденну (що тісно переплітається з прагненням до точності).

Автор аналізує можливі негативні наслідки широкого використання штучних понять у соціології; переваги та недоліки вживання природних (повсякденних) понять у соціології, окреслює варіант вирішення ситуації наївного прочитання повсякденних понять.

Ключові слова: штучні поняття, природні (повсякденні) поняття, точне наукове поняття, метафора, наївне прочитання поняття, феноменологічна соціологія.

Language of sociology: the problem of artificial and natural (everyday) concepts

M.V. NAUMENKO

Institute of sociology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, E-mail: marinka_with@bigmir.net

Abstract

The article is devoted to considering and analysis of the language situation in sociology. There are two different approaches of construction of sociological concepts: 1) construction concepts from ordinary language of social actors – the tradition in sociology, and 2) construction concepts that are not present in natural language – artificial.

Recently some sociologists, in particular poststructuralists, began to lobby the latter approach of construction concepts. But what brings sociology artificial language – what are advantages and disadvantages? What are the advantages and disadvantages of the everyday language of sociology?

The author explores the origins of the artificial languages in sociology: identifies the following reasons for its emergence as a desire of some sociologists to internationalize language of sociology due to the acceleration of the exchange of scientific information between national sociology, the desire to reflect the social reality by precise concepts, the desire to construct a language, which is can't naive read as everyday language (which is closely intertwined with the desire of accuracy).

The author analyzes the possible negative consequences of widespread use of artificial concepts in sociology, advantages and disadvantages of the use of natural (everyday) concepts in sociology, propose a resolve the situation of naive reading of everyday concepts.

Keywords: artificial concept, natural (everyday) concept, precise scientific concept, metaphor, naive reading of the concept, phenomenological sociology.

Постановка проблеми. Французький соціолог П. Бурд'є декілька років тому ставив посилений акцент на тому, що соціологія має використовувати штучні поняття, що вони повинні замінити природні поняття, які, на його думку мають ряд недоліків.

Але в соціології вже традиційно використовуються поняття природної (повсякденної) мови. Постає питання: «Які переваги та недоліки повсякденної та штучної соціологічної мови»? Чи варто дійсно замінити усталену десятиліттями традицію використання природної

мови в соціології на новий підхід до конструювання понять?

Аналіз досліджень і публікацій. Як уже було сказано, про питання щодо необхідності введення штучних понять в соціологію писав відомий французький постструктураліст П. Бурд'є. Його аргументи щодо введення даного типу понять в соціологію будуть розглянуті нижче.

Позицію П. Бурд'є поділяють інші французькі соціологи – Ж.-К. Чамборедон та Ж.-К. Пассерон, які в співавторстві з ним у

праці «The craft of sociology» пишуть про проблему наївного прочитання природних понять та необхідності використання в соціології точних понять.

В Україні питанням аналізу постструктуралістського підходу до конструювання соціологічних понять займається соціолог В. Тарасенко. На його думку, соціологія не має відходити від повсякденних понять, адже їх використання – більше ніж просто традиція соціології, це суспільна потреба. Суспільство має отримувати соціологічну інформацію на зрозумілій для нього мові.

Метою дослідження є висвітлення витоків виникнення штучної мови в соціології, виокремлення переваг та недоліків штучної та природної мов соціології.

Виклад основного матеріалу. Мислення за своїми логічними законами та формами – інтернаціональне, а мова за своїм граматичним ладом і словниковим складом – національна [5]. Кожна наука, в тому числі соціологія, розвивається в рамках конкретних країн, національних культур та мов, тому має свою лінгвістичну специфіку. Кожна з соціологій служить своєму суспільству. Але існує необхідність в інтернаціональній комунікації, в обміні науковими результатами та напрацюваннями між національними соціологіями, що дає змогу поповнюватися загальнолюдському науковому запасу знань. Також такий обмін привносить у соціологію нові ідеї та теорії – вони взаємозбагачуються. Завдяки новітнім засобам комунікації обмін соціологічними знаннями між суспільствами є доволі інтенсивним, тому перед деякими соціологами постало питання введення інтернаціональної мови в соціологію, а саме штучних конструктів. Це одна з причин виникнення такої тенденції в соціології, як використання штучної мови.

Також причина – у бажанні відобразити соціальну реальність точними поняттями. Для того, щоб краще зрозуміти, що таке «точне» наукове поняття, розглянемо триплетну модель поняття українського філософа В. Кузнецова. Згідно з цією моделлю, кожне поняття складається з бази, зв'язки і репрезентативної частини. Під «базою» розуміється безліч всіх сутностей, мислимих за допомогою даного поняття [4, с. 99]. Під «репрезентативною частиною» розуміються структури, які представляють, відбивають базу в деякій розумній (інтелектуальній) системі [4, с. 99] (візуальні або зорові, образи бази і мовні описи (дескрипції) бази) [там само]. Третім компонентом поняття є зв'язка репрезентативної частини і бази. Необхідність її виділення і особливого аналізу для повсякденних понять маскується тим, що з того моменту, коли людина вільно користується раніше невідомими їй поняттями, для неї репрезентативна частина невіддільна від бази,

а остання – від репрезентативної частини [4, с.102].

Для наукових понять, як правило, можна контролювати зв'язку репрезентативної частини і бази поняття. Зокрема, процедури вимірювання та обчислення дозволяють зіставляти з певними властивостями структур бази їх різні лінгвістичні і числові значення [4, с.104].

І «нормальні» слова, і штучні математичні конструкції є в рівній мірі компонентами репрезентативної частини поняття. Проте вони різняться глибиною, точністю і деталізованістю асоційованого з ними знання про базу. Хоч як до цього ставитись, зазначає філософ, але прогрес у будь-якій сфері науки неможливий без істотного поповнення репрезентативної частини понять конструкціями штучних, насамперед математичних, мов [4, с. 103].

Але чи можуть поняття соціології бути точними? Об'єкт і суб'єкт дослідження в соціології значною мірою збігаються: у відомому сенсі соціологія – це засіб самопізнання суспільства і людини. Звідси важливість таких «суб'єктивних» пізнавальних засобів, як здоровий глузд, розуміння, інтроспекція (контрольоване самоспостереження), емпатія і т. п. Такого роду засоби або відіграють самостійну роль у процесі дослідження, або служать доповненням до «об'єктивних» методів та підходів, дозволяючи адекватно інтерпретувати отримані цим шляхом дані. «Суб'єктивні» засоби більш істотні, адже соціальна реальність – це неозора сфера знаків (у тому числі природних і штучних мов), символів, значень, смислів. Соціальні явища не просто «існують», вони завжди «означають» щось для людини, і саме через механізми значень відбувається соціальна та міжіндивідуальна взаємодія.

Зазначені епістемологічні особливості завжди характерні для соціологічного і, ширше, гуманітарного знання: яким би об'єктивним, точним і достовірним воно не було, воно завжди залишається певною мірою суб'єктивним і приблизним. В цьому його слабкість і його сила: адже надточне знання про «неточну», мінливу і «плинну» реальність було б її спотворенням [2, с. 21].

Досліджуючи проблему використання природної та штучної мови в соціології, неодмінно постає питання використання метафор у соціології. Кожна наука використовує метафори, хоча вважається, що це прерогатива художньої літератури. Але насправді, метафора є важливою складовою описового та пізнавального арсеналу науки. Її використовують навіть у точних науках (наприклад, у фізиці електрику розглядають як тепло, світло як звук і т. ін.). Що вже говорити про соціологію, яка «просякнута» метафорами (наприклад, суспільство як організм у О. Конта, Г. Спенсера та функціоналістів; людина як актор і публіка, соціальне

життя як театр у І. Гофмана; соціальна реальність як текст у структуралістів та постструктуралістів та багато інших)?

У природних поняттях соціології метафор міститься набагато більше, ніж в поняттях штучних. Хоча навіть противники природної мови в соціології – постструктуралісти П. Бурд'є, Ж. – К. Чамборедон та Ж. – К. Пассерон говорять про значимість метафор у науці: «Метафори не тільки пропонують нові ідеї, які вводяться в теорії, таким чином ілюструючи найпотужніший механізм *ars inveniendi* (мистецтва знаходження – М.Н.), але вони також є матеріалом для логічної побудови теорії, а також дають пояснення [7, с. 5]. Таким чином, наукові метафори – важлива складова наукової теорії, «без якої теорії були б абсолютно непотрібні і не заслужили б свого гордого імені» [7, с. 196]. Але, втрачаючи зв'язок з повсякденною мовою, соціологія втрачить і метафоричність, від чого може значно постраждати її пізнавальна сила.

Одним з аргументів за використання штучних понять у соціології, на думку постструктуралістів, є те, що вони не можуть бути наївно прочитаними. Про це говорить П. Бурд'є так: «Часто буває достатньо дозволити собі говорити звичайною мовою, довіритися невимушеності в мові, щоб прийняти, не відаючи того, певну соціальну філософію. Словник напханий політичною міфологією» [1, с. 125].

«Прихильники «здорового глузду» почувують себе в звичайній мові як риба у воді. Спираючись у сфері мови, так само як і всюди, на об'єктивні структури, вони можуть – майже на рівні евфемізмів – говорити мовою чистою, як джерельна вода, і критикувати складну мову».

П. Бурд'є вважає, що, навпаки, соціальні науки повинні завойовувати все те, що вони протиставляють усталеним ідеям, які поширюються за допомогою повсякденної мови, а також висловити завойоване в мові, що призначене для вираження іншого. «Зламати мовні автоматизми – не означає штучно створити відмінність переваги, що ставить непосвяченого на шанобливу відстань. Це означає розірвати з соціальною філософією, яка вписана в спонтанні міркування». Адже вжити одне слово замість іншого, часто все одно, що провести вирішальну епістемологічну заміну (яка ризикує бути непоміченою), стверджує соціолог [1, с. 125-126].

Бурд'є робить висновок, що соціологія повинна створити свою штучну мову, яку б не можна було наївно читати. Згідно з соціологом, це дасть можливість точного визначення понять і взаєморозуміння серед учених [1, с. 126]. Він вважає, що в соціології необхідність звернення штучної мови проявляється, навіть, сильніше, ніж в інших науках, тому що їй потрібно висловити те, що повсякденна мова ви-

словити не може (наприклад, все, що існує «як само собою зрозуміле»). Соціолог повинен звертатися до штучних понять і за допомогою них захищатися, хоча б відносно, від наївних проєкцій здорового глузду. «Такі слова настільки захищені від спотворень, наскільки їх «лінгвістична природа» робить їх схильними чинити опір наївному читанню (наприклад, поняття габітусу, який передбачає досвід або навіть власність чи капітал), і особливо, можливо, коли вони включені, затиснуті в мережу відносин, які нав'язують свій логічний примус» [1, с. 127]

Безумовно повсякденна мова включена в мережу соціальних відносин, з яких випливають певні логічні відношення і упередження, а також стереотипи свідомості людей, у тому числі і соціологів. І для того, щоб виходити за межі цих стереотипів, соціологія потребує створення нових понятійно-термінологічних засобів пізнання [6, с. 59].

Але вживання повсякденної («природної») мови в соціології – звичайна історична та дисциплінарна традиція, навіть більше, ніж традиція. Це – потреба, причому не тільки наукова, але і суспільна, тобто потреба суспільства, якому служить соціологія і яке бажає отримати від неї інформацію про себе, виражену на зрозумілій йому мові. Звісно, соціологія не може не реагувати на цю потребу суспільства. Крім того, соціології необхідно взаємодіяти з науками, які використовують повсякденну мову [6, с. 59].

Соціологія, як наука про суспільство і для суспільства, повинна мати зв'язок з досвідом членів цього суспільства, з соціальними практиками, відображеними за допомогою повсякденної мови. Безумовно, соціологія має свою символічну мову, яка відрізняється від повсякденної, але вона бере свій початок від неї і може бути переведена на повсякденну мову, не спотворюючи настільки смисли кінцевої області реальності – науки. Спотворення будуть у будь-якому випадку, але при використанні штучної мови в соціології та переведення її на повсякденну мову, спотворення будуть значнішими. А на сьогодні, на нашу думку, соціологія повинна наближатися до людини як предмета дослідження і як до клієнта, який користується соціологічними знаннями, в тому числі в своєму повсякденному житті. Необхідна популяризація соціології та знань, що нею продукуються. Антропологізація соціальних наук є сьогоднішньою тенденцією і зближення соціології та людини, на нашу думку, є неминучим. Штучна мова несе чимало труднощів для взаєморозуміння вчених і для накопичення та структурування знань.

Цінність теоретичного знання, як стверджує російський соціолог І. Дев'ятко, неабиякою мірою залежить від ясності мови теорії.

«Елементи такої мови – теоретичні поняття – повинні утворювати концептуальну «сітку», кожен вузол якої відповідає певній кількості емпіричних «даних», або деяких висловлювань, що описують дійсний стан справ у певний час і в певному місці» [3, с. 39].

Існує інтуїтивно ясна, вважає І. Дев'ятко, вимога до відносин між теоретичними поняттями і емпіричними даними – теоретичні поняття повинні бути певним відображенням релевантної кількості даних. Поняття «відображення» – це узагальнення ідеї алгебраїчної функції, таке відношення між двома множинами, коли кожному елементу множини-відображення відповідає хоча б один елемент множини – «прообразу», проте кожному елементу з множини – «прообразу» повинен відповідати тільки один елемент множини – відображення [3, с. 39].

На жаль, зазначає І. Дев'ятко, на сьогоднішній день в соціології часто одні й ті ж факти, які розглядаються в одному і тому ж концептуальному аспекті, описуються різними термінами, концептуальний зв'язок між ними залишається непроясненим, у результаті чого теоретичні висловлювання неможливо порівняти і зіставити. У найбільш простому випадку терміни просто перейменовуються [3, с. 40]. «Бажання деяких соціальних теоретиків домогтися визнання інтелектуальної оригінальності своїх робіт реалізується за рахунок використання невинуватих неологізмів, заплутаних і суперечливих дефініцій, неявних метафор або «контрабандних» концептуальних запозичень. Однак навіть постмодерністські теоретики – явні противники «позитивістського» стилю теоретизування – незмінно воліють представляти власні термінологічні новації як концептуальні уточнення або критичні перегляди колишніх теорій, що свідчить про важливість концептуальної ясності і тематичної єдності як загальноновизнаних ідеалів теоретичної діяльності в соціології» [3, с. 28-29].

У подібному винахідництві потрібна суворота міра, інакше соціології загрожує не тільки наплив штучних термінологічних надмірностей і словесних нагромаджень, але і зміщення в розумінні зв'язків з культурою та досвідом. Соціології найбільше потрібно не відгороджуватися від здорового глузду, що підключає до пізнання практику, культуру і досвід та утримує шаленість творчих поривів фантазуючого соціологічного розуму, а все тісніше з'єднуватися з ним [6, с. 59].

«Термінологічні новації далеко не невинні: крім неможливості прямо зіставити і емпірично перевірити висловлювання теорії, несумлінне термінологічне новаторство веде до припинення накопичення і зростання теоретичного знання, до неможливості консолідації його в

зв'язне і структуроване ціле, тобто до неможливості його кодифікації» [3, с. 41].

Аргументи І. Дев'ятка є достатньо слушними для того, щоб усвідомити важливість об'єктивації усталеної мови соціології. У той же час, ми вважаємо, що проблеми з наївним прочитанням соціологічних понять може бути усунена за допомогою використання феноменологічної редукції. Важливість саморефлексії вченого, особливо в такій науці, як соціологія, дуже висока: вчений – член суспільства і його свідомість сконструйована останнім, що завдає йому здійснювати неупереджені дослідження. Ми вважаємо, що редукція повинна бути основою діяльності будь-якого соціального дослідника. Можливо, тоді не буде виникати так гостро питання з наївним прочитанням понять.

Феноменологічна соціологія може вирішити мовний конфлікт, який назрів у соціології через використання штучної мови та лобіювання позиції необхідності побудови такої мови. Адже саме у феноменологічній соціології є механізми прояснення конструювання понять. Цими механізмами є, як уже зазначалося, феноменологічна редукція, рефлексія з приводу смислів понять буденних та професійних соціологів. Тобто соціологія потребує якісного підходу у даному питанні, потребує осмислення і розуміння старих та нових понять. Найкраще із цим завданням, на нашу думку, може справитися феноменологічна соціологія.

Висновки. Отже, ми розглянули різні позиції щодо використання штучної мови в соціології. Штучні поняття можуть бути інтернаціональними, що, на думку деяких соціологів, полегшить комунікацію між національними соціологіями, але чи варто це того, що такі поняття втрачуть зв'язок з національною мовою, з живими практиками людей? Ми вважаємо, що ні – соціологія має, навпаки, все більше зближатися з соціальними практиками, адже посилить свої пізнавальні можливості.

Використання штучної мови може призводити до непорозуміння між соціологами-представниками різних теоретичних напрямків та «розмиває» концептуальну «будівлю» соціології, також «спотворює» смисл при переведенні на природну мову для комунікації з соціальними акторами; мова соціології втрачає частину пізнавального арсеналу, зокрема наукові метафори.

Подолання негативного ефекту від використання природної мови в соціології, а саме – наївного прочитання, можливе завдяки використанню феноменологічної редукції та принципів феноменологічної соціології, яка, на жаль, часто залишається осторонь від теоретичних дебатів у соціології.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурдьє П. Социолог под вопросом [Текст] / Пьер Бурдьє // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. Альманах Российско-французского центра социологии и философии ИС РАН. – М.: «Праксис», Ин-т экспериментальной социологии, 2005. – С. 125-142.
2. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии [Текст] / А.Б. Гофман; Учеб. пособие для вузов; 5-е изд. – М.: Книжный дом «Университет», 2001. – 216 с.
3. Девятко И.Ф. Социологические теории деятельности и практической рациональности [Текст] / И.Ф. Девятко. – М.: «Аванти плюс», 2003. – 331 с.
4. Кузнецов В. Понятие и его структуры. Методологический анализ [Текст] / В. Кузнецов. – К.: Ин-т философии НАН Украины, 1997. – 238 с.
5. Свідомість і мова. Природні та штучні мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.daviscountydaycare.com/svdomst-sutnst-genezis/28-svdomst-mova-prirodn-ta-shtuchn-movi.html>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 03.12.2013.
6. Тарасенко В. О некоторых проблемах социологии в связи с постструктуралистской перспективой развития [Текст] / В.О. Тарасенко // Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Сучасна соціологічна теорія і пострадянські трансформації», 21-22 квітня 2011 року, м. Київ: зб. тез доп. – К., 2011. – С. 57-63.
7. The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries [Text] / P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1991. – 288 p.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014

REFERENCES:

1. Bourdieu P. Sociolog pod voprosom. Socityologija pod voprosom. Socityalnye nauki v poststrukturalistskoj perspective. Almanah rosijsko-francuzskogo centra socityologii i filosofii ISRAN (Sociologist under question. Sociology under question. Social sciences in poststrukturalistic perspective. Russian-french centre`s of sociology and philosophy of ISRAS almanac). Moskow, 2005, pp. 125-142.
2. Gofman A. Sem lekcyj po sociologii. Uchebnoe posobie dlja vuzov (Seven lectures on sociology). Moskow, 2011, 216 p.
3. Devjatko I. Socityologicheskie teorii dejatelnosti i prakticheskoj racionalnosti (Sociological theories of activity and practical rationality). Moskow, 2003, 331 p.
4. Kuznecov V. Ponjatje i ego struktury. Metodologicheskij analiz. Monografija (Concept and its structures. Methodological analysis. Monograph). Kyiv, 1997, 238 p.
5. Svidomist i mova. Pryrodni ta shtuchni movi (Consciousness and language. Natural and artificial languages). Regime to access: <http://www.daviscountydaycare.com/svdomst--sutnst--genezis/28-svdomst--mova-prirodn-ta-shtuchn-movi.html>.
6. Tarasenko V. O nekotoryh problemah socityologii v svjazj s poststrukturalistskoj perspektivoj razvitija. Materialy VII vseukrainskoj naukovopraktichnoi` konferencii "Problemy rozvytku sociologichnoi teorii: Suchasna sociologichna teoriija i postradjanski transformacii (Problems of development of sociological theory: modern sociological theory and post-Soviet transformations). 21-22. 04. 2011. Kyiv, 2011, pp. 57-63.
7. The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries [Text] / P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1991. – 288 p.

Науменко Марина Вікторівна – аспірант
Інститут соціології НАН України
Адреса: 01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12
E-mail: marinka_with@bigmir.net

Naumenko Maryna Viktorivna – postgraduate
Institute of sociology NAS of Ukraine
Address: 12, Shovkovychna Str., Kyiv, 01021
E-mail: marinka_with@bigmir.net